

Յարութին Լ. Քիրքճեան (Աթէնք)

ՄՓԻԻՌԱՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԵՐԵՒՈՅԹՆԵՐ.

PARENTHESES հրատարակչատուն, Մարսէյլ, Ֆրանսա*

Մուտք

Բանալի բառեր – Հայ մանուկ, Սփիւռք, Parenthèses հրատարակչատուն, Ֆրանսալեզու աշխարհ, հայանիւթ գոյգ մատենաշարներ, Collection Arménies, Collection Diasporales, տեսլականի տէր անհատներ:

Հայ մանուկի մէջ հագուադէպօրէն կը հանդիպինք Parenthèses հրատարակչատան մասին յղումներու. նուազ ևս՝ տեղեկութիւններու:

Հարաւային Ֆրանսա՝ Մարսէյլ քաղաքի ծոցին ծնունդ առած այս հրատարակչատունը ուղիղ գիծով չի կապուիր տեղի հայ համայնքի անցեալին ու մշակութային աւանդութիւններուն: Նախորդ դարու 50-70ական թուականներէն՝ դէպի նոյն դարի աւարտը, ինչպէս այլուր՝ Արևմուտքի մէջ, հոս ևս կը հաստատուի սերնդափոխի ընթացքի որոշ խզում. նոյնիսկ եթէ համայնքի ներկայ մտածող-գործող տարրը, սահմանափակ համրանք մը, ծնած-աճած է այդ տասնամեակներու վթորոյտին մէջ: Փաստօրէն, Կարապետ Փոլատեաններու, Բիւզանդ Թովպլեաններու և Ֆրանսահայ այլ մտաւորականներու հաղորդակցութեան և գործակցութեան աւանդութիւնը Cahiers du Sud-ի մը հոյլին՝ Ժան Պալլարի, Լիւք-Անտրէ Մարսէյլի և գործընկերներու հետ. գրական գրոյցները, Նարեկացիէ, Ե. Չարենցէ, Դ. Վարուժանէ տքնաջան թարգմանական աշխատանքները,– հայալեզու մշակոյթի հաղորդ անձերու ծանօթ այս փաստերը՝ կենդանի չեն Մարսէյլի ներկայ հայութեան հաւաքական յիշողութեան մէջ:

Համայնքին մէջ արձանագրուած յաւելումները՝ կրթական կոկիկ, ամբողջական հաստատութիւն մը՝ Համագգայինի դպրոցը (թէև փայլուն իրագործում, բայց արդէն՝ մասամբ հետևանք արտաքին կենսանիւթի ներարկման), կամ դեռ՝ փաստագրական արխիւ-հաստատութիւն մը՝ անհատական նախաձեռնութիւն, և դեռ՝ մի քանի կիսամշակութային այլ կառոյցներ– չեն բաւեր հերքելու աղքատացման այս ցուցնող հաստատումը: Այնքան ատեն, գոնէ, որ չենք յաջողիր արգելակել-շրջել լեզուա-մշակութային ապահայացումի ընթացքը:

1. Հրատարակչատունը. հաստատութիւն ու գործ...

Այսուհանդերձ, ահա՛, մասնաւոր հրատարակչատուն մըն է, Editions Parenthèses, որ համալսարանական հին թաղամասի գլխուն ջանասիրաբար ու արհեստավարձ

* Ընդունուել է տպագրութեան 19.12.2015:

Ը (ԺԳ) փարի. թիվ 1 (53) հունվար-մարտ, 2016
ՎԷՎ համահայկական հանդէս

խստութեամբ կանգնած՝ այսօր կը դառնայ ժառանգորդը այդ անցեալին: Ժառանգորդ՝ յատկապէս իր շօշափելի ներդրումով հայ գրականութեան միջլեզուական ու միջ-ազգային առնչութիւններու ոլորտին:

Հրատարակչատունը ծնունդ առած է 70ական թուականներու աւարտին մօտ, երկու նորաւարտ, գրեթէ պատանի ճարտարապետներու՝ Վարուժան Արզումանեանի և ֆրանսացի դասընկերոջ մը՝ իր դեռ այժմեայ, մնայուն գործակիցին ձգտումներէն: Յափշտակուած ճարտարապետական նորագոյն հոսանքներու շարք մը գաղափարներէն, անոնք հրատարակած են նախ ինքնագիր և ինքնուրոյն հատոր մը՝ ճարտարապետական նիւթով, ապա նաև գործեր՝ արդի երաժշտութեան թեմաներով, իբր դրսևորում Վ. Արզումանեանի երաժշտական հակումներուն և կազմաւորման:

Արզումանեան յամառ հետապնդողն է եղած Editions Parenthèses-ի որակի ու վարկի ստեղծման, եւ իբր ընդհանրական, ֆրանսալեզու աշխարհի գեղարուեստական-հրատարակչական մարզի փնտռուած ու յարգուած ձեռնարկութիւն, եւ ինչ որ մեզ մասնաւորաբար կը հետաքրքրէ՝ իբր նախաձեռնութիւն՝ հայ ու հայանիւթ գրականութեան ֆրանսերէնով մատուցման:

Ապա, 80ականներէն արդէն՝ կայացած ձեռնարկութիւն, 90ականներուն և 2000էն ասդին հրատարակչատունը, երկու հարիւրը անցնող տիտղոսներով արտադրութեան իր մարզերուն մէջ՝ ճարտարապետութիւն, քաղաքաշինութիւն, գեղանկարչութիւն, լուսանկարչութիւն, երաժշտութիւն, մարդկային և բնավայրային գիտութիւններ, համախառն՝ մենագրական ուսումնասիրութիւն, ժողովածու թէ ալպոմ, տեսութիւն թէ կիրարկում, - այնքան պատկառելի ուռձացում է ձանչցած, որ զայն արտացոլացնելու ամէն փորձ՝ ամփոփ այս սահմաններուն մէջ՝ պիտի ըլլար սին ջանք: Ու այս բոլորը՝ մոլորակային ընդգրկումով. - Միջերկրականէն Ատլանտեան աշխարհ, հին Լատին Ամերիկայէն՝ ծայր-արևելեան երկիրներ... Առիծի բաժինը պահելով՝ ճարտարապետութեան և քաղաքաշինութեան, մնացեալը ըլլալով լրացուցիչ, թէև միշտ՝ ճոխ ու այլազան: Եւ տիրող՝ ֆրանսալեզու հրատարակութիւններու զուգահեռ, նաև՝ պարա-գայաբար՝ անգլալեզու գործերով:

Թեմաթիք այսպիսի հարստութիւն խմբող **աւելի քան տասնեակ** մատենաշարներու կողքին է որ ունինք **հայանիւթ զոյգ մատենաշարներ** - նախ՝ 80-90ական թուականներուն՝ **Collection Arménies-ն**, ապա՝ 2000էն ասդին՝ **Collection Diaspores-ը**: Յատկապէս վերջին շարքի գործերու խմբագրման ու ձևաւորումին մէջ, հրատարակիչը վայելած է մնայուն օժանդակութիւնը իր կեանքի ու գործի ընկերակից Հուրի Վարժապետեանի:

Հայկական այս մատենաշարներու ցանկերը, հրատարակչատան գրացուցակներէն քաղուած, կը տրուին վերջում:

2. ... Եւ գաղափարական աշխարհ...

Երբ կը խօսինք Parenthèses հրատարակչատան մասին, վերոնշեալ առարկայական փաստերէն անդին, դեռ անշրջանցելի նիւթ է և խորհրդածութեան աղբիւր՝ զայն նախաձեռնող Վարուժան Արզումանեանի հոգե-մտաւոր աշխարհը - գործին զսպանակիչ տեսլականը: Որովհետև շուտով կ'անդրադառնանք, որ այդ գործը լարուած է գօրութենական խոր դաշտի մը գիծերուն վրայ:

Առանց փորձելու հոս լրիւ ընդգրկել խորհող-գործող մարդու մը ներաշխարհը, միայն տպաւորութիւն մը թելադրելու համար, կ'ապաւինինք իր՝ Արզումանեանի իսկ գործածած մէկ ինքնասահմանումին. թևաւոր խօսք, որ՝ հեռու մտածողական կարծրատիպերէ՝ մտաւորական գրգռութիւն է, մարտահրաւեր: **«100% հայ եմ, - կ'ըսէ ան, - և 100% արտորական»**! Ինքնասահմանում, որ՝ ի դէպ՝ կրնայ միանգամայն կարդացուիլ իբր թափանցիկ ու զսպօրէն հեզնական ակնարկութիւն մը աժան

1 Մէջբերում՝ Մարսելի պարբերաթերթերէն մէկուն տրուած Վ. Արզումանեանի հարցազրոյցէն - հազուադէպ պատահար:

հռետորությամբ անոնց, որոնք շատ դիրքաւ կը փողահարեն իրենց «100% հայ և նոյն ատեն 100% ֆրանսացի» (կամ ... որևէ այլ տեղացի) ըլլալը:

Նոյն այս ինքնասահմանումին է որ կ'արձագանգէ, զայն լրացնելով, Parenthèses-ի հայկական գրացուցակի մուտքին արձանագրուած –քանդակուած՝ պիտի ըսէի– մա-կագրութիւն մը, որ կ'ըսէ. «...**Որովհետև ամէն վաւերականութիւն՝ արտոր մըն է**»:

«100% հայ... 100% արտորական...»: Եւ հաւասարումը՝ «**Վաւերականութիւն = արտոր**»:

Պարզ է, հոս խօսքը մտքի արտորի, մտքի սփիւռքի մասին է, «ինքնութենական» արտորի ու սփիւռքի – առանց դադրելու ըլլալէ՝ նաև ազգային-պատմական Սփիւռք ու Արտոր... Շեշտումն է այն էական փաստին, որ «հաւատարմութիւնը» հայութեան հանդէպ կ'արմատաւորուի ամբողջ գոյութենական ոլորտի մը ծոցին, նոյնանալով յառաջապահ մտաւորականի ու արուեստագէտի «վաւերականութեան», ինքնուրոյն-նութեան, տարբերութեան գիտակցութեանը հետ...

Հայեցիութեան ուրոյն, շատ անձնական այս «տեսակը» նաև կը տածէ ջերմ զգացումներ արևմտա-կրոպականէն հեռու՝ միջին-արևելեան մթնոլորտին հանդէպ, եւ անոր հայախօս հայ զանգուածներուն²: Այս և՛ երրորդ-աշխարհեան շեշտուած հակումներ, յստակ երևցող՝ հրատարակչատան ընդհանուր արևելումին ու ընտրանքներուն մէջ, զանոնք բացատրող ու հաստատող – լայն բացուածք՝ դէպի աշխարհ, ու յատկապէս՝ դէպի տարաշխարհիկ-տարբեր մշակոյթներ, անհրաժեշտ հեռաւորութեամբ մը՝ կրո-ամերիկեան աւանդական, տիրող-ձնշող մշակոյթներէն: Մնայուն երթողարձ մը: Երթողարձ՝ արմատներուն և բաց օդին միջև, Սեփականին ու «Օտար»ին – որ է միանգամայն օտար եւ ինքնութեան բացայայտիչ, հաստատիչ, բեղմնատրիչ:

Հայկական երկու յաջորդական մատենաշարները, իրենց կարգին, հարազատ դրսևորումներ կը կայացնեն զոյգ այս հակումներուն:

Բնաշխարհին և անոր որոնման առնչուող գործերը կարևոր համեմատութիւն կը կազմեն զոյգ մատենաշարներուն մէջ: Անոնցմէ նշեմ մի քանին. Ա. Ահարոնեանի «**Հին Հայոց Հատաւալիքները**» և «**Ազատութեան Ճանապարհին**»ը, Պ. Սեւակի «**Եղիցի լոյս**»ը, Դ. Վարուժանի «**Հացին Երգը**», Ա. Բակունցի «**Մթնաձոր**»ը, Ա. Գևորգեանի «**Կիլիկիայի Սև Հարսանիքը**»: Կ'արժէ նշել, որ ասոնք երբեմն թարգմանութիւններ չեն հայերէնէ, ունին ֆրանսերէն բնագիր (Ա. Ահարոնեանէ նշուած առաջին գործը, որ նաև անտիպ էր – գոնէ իմ տուեալներով), կամ նոր կը մէկտեղուին հատորի մէջ (Ա. Տէր – Մինասեանի նշուած գործերը):

Ինչպէս իրագէկ ընթերցողը պիտի յիշէ, Կարօ Մասունիի «**Որտորդը**» երկարաշունչ պատմութեանը, վիպակի մը ծաւալով, կը կազմէ մուտքը տարօճածին գրագէտի «**Լեռներու Խորհուրդը**» գործին: Ֆրանսերէն թարգմանութեան իր վերջաբանին մէջ, Անահիտ Տէր-Մինասեան, բազմավաստակ պատմագէտ, դասախօս ու հեղինակ, իրեն յատուկ սպառիչ մօտեցումով, ներկայացուցած է և արժևորած՝ հեղինակը, անոր ժամանակը և վաստակը:

Գալով Արտորին, ըսի, հրատարակչատան հիմնադիր-վարիչին համար անիկա ստանձնուած, մտածուած, «աշխատուած» կացութիւն է: Հայրենագրկում է, բայց... ո՛չ միայն: Բացակայութեան մը փաստին ու անոր հաստատումի կողքին՝ անիկա բացուածք է, սփռում է, **սահմանապահ** ընկալչութիւն և դիրք է – ընդմէջ սեփականի և «ուրիշ»ի, «ներս»ի և «դուրս»ի: Այլ խօսքով՝ նաև ներկայութիւն մըն է, դրակա-նութիւն մըն է:

2 Նոյն հարցազրոյցին մէջ. «... Երբ Պէյրութ գացի առաջին անգամ հինգ տարի առաջ, նախ-նական ցնցումն ստացայ՝ հայերէն լսելով փողոցներուն մէջ (Պէյրութը հոծ հայ համայնք մը ունի): [...] Գտնուիլ հոն, այդ կարծիք բայց հմայիչ մեծ քաղաքին մէջ, ծովուն դէմ, ուր (նաև) կը խօսուի ֆրանսերէն ու արաբերէն, հաւասարապէս [...] Շատ սիրեցի Պէյրութը: Անկէ իվեր, կանոնաւորաբար կ'այցելեմ տարին մէկ անգամ՝ «գործի» պատրուակներով...»: Հաւանութեան, այս նախասիրութիւններուն խորը ծուարած կը մնայ Ֆրանսայէն դուրս՝ Ալճերիա ապրուած մանկութեան մը վերջուշէն մաս մը:

Սփիւռքեան ընդհանուր թեմաթիկայով գործեր նոյնպէս, ու հասկնալիօրէն, զգալի թիւ կը կազմեն հրատարակչատան մատենաշարներուն մէջ: Դարձեալ մի քանի նշում. Նիկողոս Սարաֆեանի «Վենսւէնի անտառը», Կոստան Զարեանի «Կողմն և մի մարդ»ը, Ժ. Քէհայեանի «Ոչ-հայրենիք»ը, Մայքլ-Առլէն Կրտսերի «Դէպի Արարատ»ը, Հ.-Ա. Հայրապետեանի «Իր անունը ըսէք իրեն» (ոստիկանական-հոգեբանական վէպ), Գր. Պըլտեանի «Սեմեր»ը, Ֆեթիհլէ Զէթիսի «Մեծ մօրս գիրքը»: Դեմ՝ «Ժամանակակից հայ բանաստեղծութեան ծաղկաբաղ»ը, որ իր կարգին կարելի է նշել այս շարքին մէջ:

Հոս ևս, թարգմանուած հատոր-երկերու կողքին, կան ուղղակի ֆրանսերէն բնագրով առաջին անգամ տպուող երկեր, ինչպէս Ժ. Քէհայեանինը կամ Հայրապետեանինը, մամուլէ եկող չափազանց շահեկան մէկտեղում-վերհրատարակումներ, ինչպէս Կոստան Զարեանինը, կամ հրատարակչատան իսկ նախաձեռնութեամբ կազմուած-խմբագրուած գործեր, ինչպէս վերջին նշեալ ծաղկաբաղը, երկլեզու:

Հայրենագրկումը «սփիւռքային» այս ընդհանուր թեմաթիկայի մէկ երեսն է, բացակայութեան մասնաւոր թեմա, որուն բներգը՝ *մոթիւլը*, կը ներկայանայ մատենաշարներու՝ ընտրուած որոշ գործերու մէջ, երբեմն մասնակի, երբեմն առանցքային ներկայութեամբ: Այս վերջիններէն է Զապէլ Եսայեանի «Հոգիս Աքսորեալ»ը, որուն վերջաբանը ստորագրած է արևմտա-սփիւռքահայ բեղուն գրագէտ Գրիգոր Պըլտեան:

3. Եզրակացութիւն

Սփիւռքի տարածքին հազուադէպ չեն նախաձեռնութիւններ՝ Parenthèses-ի տիպին պատկանող: Անհատական՝ իբրև տեսիլք և իբրև իրագործում, ամբողջ կեանքի մը խանդ ու խանդավառութեան պտուղ այս ձեռնարկութիւնները նոյնիսկ՝ աւելի տիպական են Սփիւռքին, ի հակադրութիւն «հիմնարկային» ձեռնարկութիւններու, որոնցմէ նոյնպէս կը ձանձնայ անիկա՝ միութենական ոլորտին մէջ առաւելաբար (թէև այս վերջինները աւելի բնորոշ են պետական կառոյցներով օժտուած ընկերամշակութային տարածքներու, ի շարս որոնց՝ Հայաստանը):

Եւ մեր իրականութիւններու ականատես, խորհրդածութեան հակամէտ ունէ վկայ՝ հոս չի կրնար չայցուիլ տագնապով մը: Տեսլականի տէր անհատներու կամ -լաւագոյն պարագային խմբակներու- ծնունդ այս ձեռնարկութիւնները, եթէ կը վայելեն նպաստը անհատական ուժականութեան, նախաձեռնող ոգիին, միանգամայն... ճակատագրուած են մնալու անոր սահմաններուն մէջ - կապուած՝ իրենց ծնողի անհատական պատմութեան, անոր արտադրական ուժերու և կեանքի տևողութեան: Իրենց ժայթքը, ինքնաբոյս և բուռն, իրենց տկարութիւնն է միանգամայն, իրենց աքիլլէսեան կրունկը: Ապահովելով հանդերձ անոնց ինքնաբերութիւնն ու թարմութիւնը, այս բնոյթն իսկ՝ զիրենք կը կնքէ վաղամեռութեան ավստսալի կնիքով...

Սփիւռքի մշակութային կառոյցները, թէկուզ անհատական-խմբակային, պէտք էր կարենային աւելի ևս ապահովել սեփական նախաձեռնութիւններու ապագան, անոնց տևականացումը: «Հիմնարկայնացում»ը ունի իր անպատեհութիւնները, իր վտանգները. ասոնց մասին չէ խօսքը: Բայց Parenthèses-ի տեսակի նախաձեռնութիւններ, իրենց հայկական ճիւղաւորումով, պէտք էր կարենային ապրիլ, տևականացնել իրենց ոգին եւ գործը: Այդպիսի գոյատևում, բաց՝ հայրենի բնաշխարհին և Սփիւռքեան արտաշխարհին միանգամայն, կենսական է մեզի, երկակի և երկմշակոյթ, սակայն ինքնուրոյնաբար գոյատևելու ձգտող հաւաքականութեան մը համար:

ՀԱՅԱՆԻԻԹ ԶՈՅԳ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐՆԵՐԸ

Ոչ-հայաբնագիր գործերու խորագիրները կը տրուին միայն ֆրանսերէնով: Թարգմանուածներու պարագային, թարգմանիչներու յիշատակումը զանց առնուած է: Գործերէն մի քանին, ինչպէս երկրորդ մատենաշարին մաս կազմող «Հայ ժամանակակից Բանաստեղծութեան Ծաղկաբաղ»ը («Avis de Recherche» խորագրուած), երկլեզու է՝ հայերէն բնագիրը ֆրանսերէն թարգմանութեան հետ՝ դէմ առ դէմ: Իսկ Շուարշ Միսաքեանի բանտային յուշերը («Տերներ դեղնած յուշատետրէ մը») կը հրատարակուին հայերէն բնագրով և ֆրանսերէն թարգմանութեամբ, անջատ հատորներով – տէն վարը:

COLLECTION «ARMENIES»

- Les anciennes croyances arméniennes (A. Aharonian)
- Les Arméniens en Cours d'Assises, terroristes ou résistants ?
- La question arménienne (A. TerMinassian)
- Que la Lumière soit ! («Եղիցի Լոյս», Պ. Սևակ)
- Le monastère («Վանքը», Տ. Չէօկիւրեան)
- Enquête sur la négation d'un génocide (Y. Ternon)
- Le chant du pain («Հացին Երգը», Դ. Վարուժան)
- Mtnadzor («Մթնաձոր», Ա. Բակունց)
- La maison de rééducation. Erévan 1926-1927 («Յիշողութիւններ ուղղիչ սնից», Ե. Չարենց)
- Les prénoms arméniens (M. Ekmekdjian)
- Le Bois de Vincennes («Վենսէնի անտառը», Ն. Սարաֆեան)
- Histoire Croisées, Diaspora, Arménie, Transcaucasie, 1890-1990 (A. TerMinassian)
- L'île et un homme («Կղզին և մի մարդ», Կ. Զարեան)

COLLECTION DIASPORALES

- L'apatric (J. Kehayan)
- Le Kemp, enfance intra-muros (J. Ayanian)
- L'homme le plus triste («Ամենատխտուր մարդը», Պ. Զէյթունցեան)
- Jours de cendre à Istanbul («Խանձուած Օրեր», Պերճուհի Բարսեղեան)
- La vie comme elle est («Կեանքը ինչպէս որ է», Գ. Զօհրապ)
- Embarquement pour l'Ararat (M.J. Arlen)
- Les noces noires de Gulizar («Կիլիզար») (M. Melkonian)
- Le miniaturiste (M. Melkonian)
- Les passagers d'Istanbul (E. Heboyan)
- Avis de recherche: anthologie de la poésie arménienne contemporaine
- Sur le chemin de la liberté («Ազատութեան ճանապարհին», Ա. Ահարոնեան)
- Ils sont assis (Max Sivaslian) [Հայաստանի հանրապետութեան բանտերը]
- Journal de déportation («Անիծեալ Տարիներ», Ե. Օտեան)
- Dis-lui son nom (H.-A. Haurabedian)
- Nos terres d'enfance: l'Arménie des souvenirs (A. Ter Minassian – Houry Varjabedian)
- Seuils («Սեմեր», Գ. Պըրլտեան)
- Mémoires culinaires du Bosphore (Թագուհի Թովմասեան)
- Moi, Azil Kemal, j'ai tué des Arméniens (J.-C. Belfiore)
- Arrêt sur images (Ara Guler)
- Le Livre de ma Grand-mère (Fethiye Cetin)
- Mon Ame en Exil («Հոգիս Աքորեալ», Զապէլ Եսայեան)
- Le Chasseur («Որսորդը», in «Լեռներու Խորհուրդը», Վ. Գլակ-Կ.Սասունի)...

- «Տերևներ դեղնած յուշատետրէ ւր», Շաւարշ Միսաքեան, բանտային յուշերու հայերէն բնագիր
- Face à l'innommable Avril 24 1915 (նախորդի ֆրանսերէն թարգմանութիւնը): ... և մահուի տակ՝
- Méorial du 24 avril («Յուշարձան Նահատակ Սոտորականութեան»)
- Le Cavalier blanc («Սպիտակ Չիաւորը», Համաստեղ)

CULTURAL MANIFESTATIONS OF ARMENIAN DIASPORA

Publishing house PARENTHÈSES, Marseille, France

Haroutiun L. Kurkjian (Athens)

Keywords – Armenian press, Diaspora, “Parenthèses” Publishing House, French-speaking world, two series of publications on Armenian subjects, “Collection Arménies”, “Collection Diasporales”, high ideological personalities.

ПРОЯВЛЕНИЯ КУЛЬТУРЫ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ

Издательство PARENTHÈSES, Марсель, Франция

Арутюн Л. Кюркчян (Афины)

Ключевые слова – Армянская пресса, Диаспора, издательство “Parenthèses”, франкоязычный мир, две серии издательств армянской тематики, “Collection Arménies”, “Collection Diasporales”, идейные личности.